

יום ראשון

מצוה א

לידע שאותו שברא שמים וארץ הוא לבדו מושל מעלה ומטה ובארבע רוחות,¹ כדכתיב אנכי ה' אלהיך וגומר,² וכתיב וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד,³ ודרשו חכמים אפילו באוויר.⁴

לידע, פירוש לאפוקי מן הפילוסופין שאמרו שהעולם נוהג מאליו במזלות ואין לו מנהיג ולא דָּבָר, ואפילו קריעת ים סוף ויציאת מצרים וכל הנפלאות שנעשו במזל היו. ויש לנו להאמין כי שקר הם דוברים, אכן הקדוש ברוך הוא מנהיג את העולם כולו ברוח פיו,⁵ והוא הוציאנו ממצרים ועשה לנו כל הנפלאות, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה⁶ שנאמר מהי מצעדי גבר כוננו?⁷

ובזה תלוי מה שאמרו חכמים⁸ ששואלין לאדם לאחר מיתה בעת דינו ציפית לישועה,⁹ והיכן כתיב מצוה זו¹⁰. אלא שמע מינה בזה תלוי, שכשם שיש לנו להאמין שהוציאנו ממצרים דכתיב אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגומר, ועל כרחין מאחר

- א. רמב"ם הל' יסודי התורה פ"א. סמ"ג עשה א.
- 1 בדק"ר נוספה כאן הגהה, אך מקומה להלן מצוה ב (עיי"ש הע' 3) עמ' למ.
- 2 שמות כ, ב.
- 3 דברים ד, לט.
- 4 ספרי במדבר קלד. ועיין בביאור הרי"פ פערלא על סה"מ לרס"ג עשה ג-ד שהבין שלדעת הסמ"ק מצות אנכי ה' באה להזהיר על היחוד. והקשה שבמצוה ב מנה את מצות היחוד. ועיין בצביון העמודים כאן אות א-ב.
- 5 ע"פ תהלים לג, ו.
- 6 חולין ז, ב.
- 7 תהלים לז, כג. והיינו שמתוך האמונה בניסים הגלויים מגיעה גם האמונה בניסים הנסתרים, וראה רמב"ן שמות יג, טז, ושם כ, ב. ועי' אברבנאל שמות כ, ב.
- 8 שבת לא, א.
- 9 רש"י שם: 'ציפית לישועה, לדברי הנביאים', והיינו הגאולה העתידה, ולא כמהרש"א שם שביאר שהכוונה על הישועה מהצרות. ועי' שיטה לר"ן על שבת שם ובספר משמר הלויים ברכות סי' כב. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ד): 'אם כן ציפית לישועה מצוה כתובה היא מאנכי, ולכך שואלין עליה'.
- 10 עי' בספר חרדים פל"ה סי' לד שכתב 'ציווה יתברך ע"י נביאיו להיות אדם מקווה ומצפה ישועת ישראל' וכו'.

שהוא דיבור¹¹ הכי קאמר, כשם שאני רוצה שתאמינו בי ושאני הוצאתי אתכם, כך אני רוצה שתאמינו בי שאני ה' אלהיכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם¹², וכן יושיענו ברחמיו שנית כדכתיב ושב וקבצך מכל העמים וגומר¹³.

11 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ג): 'פירוש מאחר שהוא דיבור, כלומר שאנכי ה' אלהיך הוא אחד מעשר דברות, וכל הדברות הם ציווי, כמו כן אנכי הוא ציווי, והיאך משמע, אלא ודאי הכי קאמר' וכו'. וראה בתורה שלמה יתרו במילואים פרק ה על שיטות הראשונים בביאור מצוה זו, ושיטת רבנו כאן היא ייחודית.

12 עי' בקובץ הערות לר"א וסרמן בביאורי אגדות ע"ד הפשט סוף סי' א.

13 דברים ל, ג.

מצוה ב

לייחד שמו של הקדוש ברוך הוא, כדכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד¹. וזהו קבלת עול מלכות שמים².

לייחדו, פירש רב סעדיה גאון כי כמו שצריכים אנו להאמין כי הוא האדון המנהיג הכל³, כך יש לנו להאמין שאין זולתו מנהיג. ועל כרחין כך הוא הדין, שאם יש שנים, ואין אחד יכול לעשות דבר בלי רשות חברו, אם כן שניהם חלשים, ואיך נתפייסו שניהם בכל הנפלאות שנעשו. ואם כל אחד יכול לעשות בלא רשות חברו, אם כן אם ימית אחד מהם שום בריה היום יחיהו חברו למחר. אלא שמע מינה יחיד הוא בארץ ובשבעה רקיעים⁴. וזהו רמז אל"ף וחי"ת שבאחד⁵, והדלי"ת רמז לארבע רוחות. ולעיתיד יאמינו הכל שכן הוא, כדכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד⁶, פירוש שיאמינו כל העולם שהוא אחד⁷.

- ב. רמב"ם הל' יסודי התורה פ"א. סמ"ג עשה ב.
- 1 דברים ו, ד.
- 2 ברכות יג, ב. סה"מ לרמב"ם עשה ב. וע"ע בספר אוצרות הברכה, מצות קריאת שמע עמ' שלב-שלג. בדק"ר נוספה הגהה בריש מצוה א (בדה"ר אות א כאן): 'להאמין שהוא אחד, כמו שאמר החכם אחד הוא ולא כאחד הכללי ולא כאחד הקנוי והמנוי ולא כאחד המורכב הנחלק לאחדים רבים, ולא כגוף הפשוט אשר הוא אחד במספרו ולא ישלוט בו איך וכמה, אבל הוא יתעלה מיוחד בכל מיני אחדות. והדברים עמוקים מאוד'. והוא ע"פ כתר מלכות לר"ש אבן גבירול פיסקאות ב-ג (ההגהה הובאה בדק"ר כנראה בט"ס בריש מצוה א, עיי"ש הע' 1).
- 3 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ג): 'כמו שביארנו לעיל שאין העולם נוהג במזל מאליו'.
- 4 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ד): 'עד כאן מרב סעדיה גאון, ועיין בסמ"ג חלק עשין ב תמצאנו בארוכה' (מהדורתנו עמ' כב). אך נראה שאין אלו דברי רס"ג אלא דברי רבנו בשמו, כי רס"ג לא קשר בין האמונה בהשגחה ה' (מצוה א) לבין אמונת הייחוד. בחלק מכתה"י הדברים לא מובאים בשם רס"ג. ועיין שנ"ס. וכן בצביון העמודים כאן הגיה את הנוסח כך שפירוש רס"ג מתחיל במשפט הבא. זוהי הראיה הראשונה לשלילת השניות בספר האמונות והדעות שער ב פרק ב.
- 5 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ה): 'פירוש, אלף אחד רמז על יחודו, וחיית בשבעה רקיעים ובארץ'. בדק"ר נוסף כעין זה בנוסח הסמ"ק. כתב בדרכי משה סי' סא שמדברי הטור משמע שמה שמכוון 'שיחשוב בלבו שהוא יחיד בשמים ובארץ' הוא רק כשקורא את החי"ת, ואילו מדברי הסמ"ק מבואר שצריך לכוון באל"ף שהוא אחד ובחי"ת שהוא יחיד בשבעה רקיעים ובארץ ובסה"כ הרי ח'.
- 6 זכריה יד, ט.
- 7 כ"כ רש"י דברים ו, ד, ע"פ הספרי שם. וכ"כ רבינו יונה בספר היראה. וראה בתשובות והנהגות ח"א סי' נט.

מצוה ג

לאהבה, לאהוב את הקב"ה בכל לבו, כדכתיב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך¹, כמו שדרשו רבותינו, וזו היא עבודת הבורא מאהבה². לאהבה בכל לבבך, דרשו רבותינו³ בשני לבבות, פירוש שישנה אדם יצרו הרע המבקש תאוות נפשו⁴, יעזוב הכל למען עשות מצות הבורא, וישמח בעשותו מצוה כאילו אכל ושתה ומילא תאוותו בכל הנאות שבעולם⁵. ובכל נפשך, שיחשוב נפשו עליו לכלום, שלא יימנע מעשות מצות בוראו בשביל סכנת נפשו, ופירשו רבותינו⁶, בע"ז ובגילוי עריות ובשפיכות דמים יקיים אפילו בצנעא⁷, ושאר מצוות בצנעא יעבור ואל יהרג אם ירצה⁸, אבל מידת חסידות שלא יעבור⁹. ואין לומר מאחר שאמרו חכמים יעבור ואל יהרג אם יעבור את פיהם שדמו

- ג. רמב"ם הל' יסודי תורה פ"ב ופ"ה. סמ"ג עשה ג.
- 1 דברים ו, ה.
 - 2 במצוה ד להלן רבנו מסביר את עניין עבודת ה' מאהבה, עיין שם.
 - 3 ברכות נד, א.
 - 4 נראה שכוונת רבנו שעבודה מאהבה ביצר הרע היא לכבוש היצר מלעשות עבירה. וכן מובא אצל תלמידי רבנו יונה ברכות מד, ב בדפי הרי"ף ד"ה בכל לבבך. לעומתם פירש הרמב"ם בפיה"מ ברכות פ"ט מ"ה שיזכור אהבת הבורא גם בעת המרי, הכעס והרוגז, כדלהלן בדברי רבנו.
 - 5 רמב"ם הל' סוכה ולולב פ"ח הל' טו. והיינו שיתגבר על תאוות היצר וירגיש שמחה גדולה בעבודת ה' בהתגברו. ועי' אונקלוס שמות כד, יא.
 - 6 סנהדרין עד, א. שם דרשו את הפסוק לגבי ע"ז, וכאן משמע שה"ה בגילוי עריות ושפ"ד. וראה בנספח בסוף הספר עמ' תסז.
 - 7 בכיור הרי"ף פרלא על סה"מ לרס"ג עשה א כתב שלדעת הסמ"ק מצוות אהבת ה' היא לגבי ע"ז ג"ע וש"ד שצריך למסור נפשו אפילו בצנעא. אבל בשאר עבירות שרק בפרהסיא צריך למסור נפשו הוא ממצוות קידוש השם.
 - 8 תוס' ע"ז כז, ב ד"ה יכול ורא"ש ע"ז פ"ב סי' ט. שו"ע סי' קנז סע' א. בדק"ר נוספה כאן הערה (בדה"ר אות ו): 'ורמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה הל' ד) לא פירש כך, אך פירש הנהרג על שאר עבירות בצנעה ואינו עובר דמו נדרש. ועוד האריך'.
 - 9 בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ז): 'אותם קדושים ששחטו עצמם שלא סמכה דעתם לעמוד בניסים, קדושים גמורים הם, וראיה משאול (משמע שמפרש ששאל חשש שמא יעבירו על דת ולא יוכל לעמוד בניסיון. וכ"כ הריטב"א ע"ז יח, א). ואין להקשות מרבי חנינא בן תרדיון (ע"ז יח, א) שלא רצה לפתוח פיו ואמר מוטב שיטלנה מי שנתנה וכו', שיודע היה בעצמו שלא יתחלל שם שמים על ידו'. כאמור דעת הרמב"ם שחייב לעבור ואסור לו ליהרג, ויש ראשונים שסוברים

הנה נדרש, שמאחר שכוונתו לשם שמים צדקה יחשב לו¹⁰. ראייה משאול, ועוד ראייה מהרב רבי יהודה חסיד¹¹.

[א] (המשך ז) היה מעשה שהזהיר את תלמידיו שלא לילך בחופה מפני הליסטין פן יהרגום, ובטחו במה שידעו השם, והלכו וחזרו וניצולו. אמר להם איבודתם העולם הבא אם לא תשובו ותהרגו¹², וכן עשו¹³. (מיוחס לר"פ)

שמותר לו ליהרג (תוס' ע"ז כז, ב ד"ה יכול), ולדעת רבנו וההגהה כאן יש בכך אפילו מידת חסידות [וראה באנצט"ל ערך יהרג ואל יעבור טור צח-צט, ובבירור הלכה בגמרא הלכה ברורה סנהדרין עד, א בעניין 'בכל עבירות שבתורה יעבור ואל יהרג']. הסמ"ק כתב שמידת חסידות שיהרג ואל יעבור אפילו בכל אדם, וכ"כ בשו"ת רדב"ז ח"ד סי' צב. וכתב כנה"ג הגהות ב"י סי' קנז אות יד, שלדעת הסמ"ק שמידת חסידות היא אף על פי שאין השעה צריכה לכך, והיא סברה ממוצעת בין סברת הרא"ש שכתב שאע"פ שרשאי למסור את עצמו אין כאן מדת חסידות, ובין סברת נימוק"י שהוא דוקא אדם גדול חסיד וירא שמים וכשהשעה צריכה לכך. ומהרי"ק בשורש קלז כתב שלדעת הסמ"ק הוא דווקא באיסורי דאורייתא, אבל באיסורי דרבנן אין כאן מידת חסידות.

10 בספר איסור והיתר שער ס אות ח כתב שדברי הסמ"ק הם דווקא בדבר שנוגע בכבוד השם יתברך, אבל חולה שצריך לאכול ביו"כ ורוצה להחמיר על עצמו, עליו נאמר עליו נאמר 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' ואל תהי צדיק הרבה. ובבאר היטב סי' תריח ס"ק כתב בשם שיירי כנסת הגדולה שמאכילין אותו בעל כורחו.

11 בדק"ר נוסף (בדה"ר המשך אות ז): 'וראייה משאול שמסר עצמו למיתה ואמר לנערו פגע בי ואל יתעללו בי הערלים (שמ"א לא, ד) שנתכון לשם שמים'. אמנם יתכן ששאול מסר נפשו לא מצד מסירות נפש על מצוות, אלא כדי למנוע חילול השם או יסורין קשים [ע"ע בשו"ת יביע אומר ח"ב יו"ד סי' כד, ובאנצט"ל ערך מאבד עצמו לדעת טור ד-ו. וע"ע במאמר 'בגדרי מאבד עצמו לדעת' קובץ ישורון, יג (תשס"ג) עמ' תקע ואילך]. בדק"ר נוספה כאן הגהה (בדה"ר אות ח): 'וכי האי גוונא התיירו הכתוב, כדאיתא בספרי אך את דמכם וגו', יכול כמעשה שאול ת"ל אך' (עי' ב"ר לד, יג). ועי' הע' הבאה.

12 ספר חסידים סי' רה. ועי' בספר יוסף אומץ לר"י יוזפא סי' תסא (מהדורתנו עמ' קכח) שהביא מעשה זה. וראה בשו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קיא שמותר להמית עצמו משום תשובה (וראה מש"כ בזה בשו"ת יבי"א שם).

13 בחלק מכתה"י והדפוסים סיפור המעשה חסר. בעניין מעשה זה רבו הפירושים, עי' סמ"ק מצורף בליקוטים הע' 12 ובהגהות ס"ק ו (ועי' בספר משנת פיקוח נפש סי' י, ובספר וחי אחיך עמך [רוט] פ"ב ענף ו). בהגהות חדשות על הסמ"ק כאן כתב שאע"פ שבדרך היה מותר להם להציל עצמם על ידי שם, מכל מקום פשעו בזה כשהכניסו עצמם בסכנה על סמך זה שיזכירו השם.

ומה¹⁴ שאמרו בצנעא יעבור ואל יהרג¹⁵, הני מילי כשהגוי עושה בשביל הנאת עצמו, אבל אם הוא עושה להעבירו על דת יהרג ואל יעבור¹⁶. וראיה מיבמות¹⁷, ההוא גוי דאמר שקול אספסתא¹⁸ ושדי קמיה חיותא בשבתא ואי לא קטילנא לך יעבור ואל יהרג, אבל אי אמר שקול אספסתא ושדי לנהרא יהרג ואל יעבור. ואם בפרהסיא בכל עניין יהרג ואל יעבור. היכי דמי פרהסיא, דהיינו באפי בי עשרה¹⁹. לישנא אחרינא, אפילו בשעה שנוטלין אויבים את נפשו יעבוד את בוראו באהבתו אותו, כמו רבי עקיבא שהיה מאריך באחד בשעת יציאת נפשו²⁰. ובכל מאדך²¹, שאף על פי שגוים מגזמין לאבד כל ממונו אם יעבוד את בוראו חושבו לכולם, וכן בשעת שאויבים נוטלין ממונו ומצוה מוטלת עליו לעשות אל ימנע בשביל הפסד ממונו.

- 14 מכאן ועד 'באפי בי עשרה' מובא בחלק מכתה"י כהגהה, עי' שנ"ס.
- 15 סנהדרין שם.
- 16 חידוש גדול כאן, שאפילו בצניעה יהרג ואל יעבור אם מתכוון להעבירו על דת. וכ"כ במדרכי סנהדרין סוף רמז תשיט. שאר הראשונים נקטו כפשט הגמרא שרק בפרהסיא או שעת השמד יהרג ואל יעבור אם מתכוון להעבירו. וראה בשו"ת מהרי"ק סי' קלז (עמ' רפא-רפב) וקעד (עמ' שפז), ובב"ח יו"ד סי' קנז, שדנו בחידוש זה של רבנו [ועי' אנצת"ל ערך יהרג ואל יעבור תחילת טור צה, ובבירור הלכה הנ"ל בעניין 'נתכוון להנאת עצמו יעבור ואל יהרג'. וראה עוד בנספח בסוף הספר עמ' תסח].
- 17 קכא, ב.
- 18 בדק"ר נוספה כאן הערה (בדה"ר אות ט): 'פירוש מאכל בהמה. על בלילו (איוב ו, ה), תרגם יהונתן אספסתיה'.
- 19 רבנו לשיטתו לעיל שמתכוון להעבירו הוא אפילו בצניעה. ועי' בשו"ת מהרי"ק תחילת סי' קלז שתמה על הראיה של רבנו מיבמות. והב"ח שם נקט שט"ס הוא בסמ"ק, וצ"ל שהראיה היא מסנהדרין עד, ב [ועי' באנצת"ל ערך יהרג ואל יעבור סוף טור קג. וראה בנספח הנ"ל].
- 20 ברכות סא, ב.
- 21 בדק"ר נוספה כאן הערה (בדה"ר אות יב): 'אסור לאדם לומר שהוא גוי כדי שלא יהרגוהו, דכיון שהוא אומר שהוא גוי כופר באמונתו (ירושלמי ע"ז ריש פ"ב וטור ושו"ע יו"ד סי' קנז סע' ב). ומי שנתחייב מיתה כתב הרא"ש בתשובותיו כלל י"ט דין כ' (וכן ברא"ש ע"ז פ"ב סי' ז) שיכול לברוח לבית עבודה זרה ואין בזה מודה בה'.

מצוה ד

לירא הקב"ה, כדכתיב את ה' אלהיך תירא¹. ודרשו רבותינו את לרבות תלמידים חכמים². לירא הקב"ה, פירוש שירא מעבור על מה שציווה הקב"ה, לא בשביל יראת פורענות, אלא אפילו יהא סבור שלא יקבל פורענות אם לא יעשה ציווי של הקב"ה, יש לו לירא שלא יבעים מלך גדול וגיבור ונורא³. ומכאן נמי אזהרה למוציא שם שמים לבטלה⁴.

[א] (א) ובכלל מצות לירא יש שלא להתרפאות בדברי תורה⁵. ואסור ללחוש על המכה אפילו בלא רקיקה⁶, אבל ברקיקה אין לו חלק לעולם הבא⁷. והיכא שאין המכה ניכרת⁸ שפיר דמי דהוי כמו להגן דשרי⁹, ובחולה¹⁰ שיש בו סכנה יש מתירין¹¹, ורפיא בידי¹².

- ד. רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ב והל' תשובה פ"י. סמ"ג עשה ד (מהדורתנו עמ' לא).
- 1 דברים י, כ.
- 2 ב"ק מא, ב. דנו המפרשים האם זו דרשה גמורה ומדאורייתא או שזו אסמכתא, ראה מה שציינו שם במפתח רזא דשבתי (פרנקל).
- 3 נראה שכוונתו ליראה מצד עצם מלכותו (ולא פחד מהכעס), והוא יראת הרוממות (ראה אנצת"ל ערך יראת ה' טור פא).
- 4 סנהדרין נו, א ותמורה ד, א. ועיין תוס' ר"ה לג, א ד"ה הא, שזה דווקא בלא ברכה, אבל בברכה, אע"פ שאינה צריכה, אינו אסור. הרמב"ם הל' ברכות פ"א הל' טו כתב 'כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשוא והרי הוא כנשבע לשוא'. המ"א סי' רטו ס"ק ו הבין בדעתו שברכה שאינה צריכה היא מהתורה, אמנם עיין בספר המפתח על הרמב"ם שם שיש אחרונים שהבינו שגם הרמב"ם סובר שהיא מדרבנן.
- 5 שבועות טו, ב. שו"ע יו"ד סי' קעט סע' יב. וכן מבואר ברוקח הלכות תשובה שורש ליראה, שאיסור לחישה על המכה הוא בכלל את ה' אלהיך תירא. מתחילת הגהת ר"פ עד כאן ספק אם מדברי ר"פ. אולם ברבנו ירוחם נתיב יז חלק ה מבואר שבלא רקיקה אין איסור. ואם רוקק ואינו מזכיר פסוק שיש בו שם שמים, אסור.
- 7 שבועות שם. שו"ע שם סע' ח. בדפוסים נוסף: 'כדאמרינן בחלק' (סנהדרין קא, א).
- 8 בדפוסים נוסף: 'כגון לחש שעושין לעין הרע'.
- 9 בדפוסים נכתב: 'להגן מן הייסורים דשרי'. ועי' מ"ש החיד"א בפתח עינים שבועות שם בדעת הריטב"א שהתיר להגן. אמנם הרמב"ם הל' ע"ז פ"א הל' יב פסק שרק לבריא מותר לקרוא כדי להגן. וכ"כ בשו"ת הרשב"א ח"ב סי' רפא (מהד' מכון ירושלים עמ' ר) שדין חולה כדין כמכה. וכן פסק השו"ע שם סע' י וסע' יב.
- 10 מכאן עד סוף ההגהה ספק אם מדברי ר"פ.
- 11 כך מבואר בתוספות שבועות שם ד"ה אסור להתרפאות. שו"ע שם סע' ח. ועיין בב"י שם שמדברי רבנו ירוחם שם מבואר שאף במזכיר שם שמים ורוקק שרי במקום סכנה.
- 12 בדפוסים נוספה להגהה זו פסקה נוספת (בדה"ר המשך אות א): 'זמה שמתיר דוקא להגן היינו